

ВЕРТИКАЛЬНІ ТА ДІАГОНАЛЬНІ ІЗОЛЕКСИ НА ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІЙ КАРТІ ПОЛІССЯ

Анотація. У статті на базі оригінального діалектного матеріалу аналізується ряд вертикальних та діагональних ізоглос, що проходять по території середньополіського діалекту.

Ключові слова: західно-, середньо- та східнополіський діалекти, ізоглоса, лексичний атлас.

Summary. In the article the author analyzes clusters of vertical and diagonal izoglekses which go through the territory of the middle Polissya. They witness about rather close connection between the western part of Middlepolissyan and Westpolissyan dialects on the basis of common lexical peculiarities.

Key words: Middlepolissyan, Eastpolissyan and Westpolissyan dialects, izoglossa, lexical atlas.

Метод лінгвістичного картографування діалектної лексики дозволяє окреслити на атомарній карті ареал поширення мовного явища та провести ізоглосу; лексичний атлас дає можливість виділити на синтетичних (зведених) картах пасма ізоглос. Колективний та власний досвід укладання карт [1], [3], [4] допомагає вникнути у характер ізоглос та напрямок діалектотворчих процесів.

Діалектна лексика, становлячи практично необмежений мовний інвентар, у регіональному атласі (якщо дослідник хоче досягти до певної міри вичерпних результатів) має розглядатися в рамках певної тематичної групи чи кількох тематичних груп: всього охопити неможливо.

Лексична система може бути відносно повно охоплена широкомасштабним лінгвістичним дослідженням як своєрідним узагальненням після опису та картографування лексики окремих тематичних груп на всій території поширення української мови. А це – справа майбутнього.

Лінгвогеографічне дослідження лексики поліських говорів має певні результати. Вийшли друком лінгвістичні атласи Й. Тарнацького [7], М.Никончука [5], О. Євтушка [2], Р. Омельковець [6], В. Куриленка [3].

Готуються до друку атлас мисливської лексики західного Полісся Г.Аркушина, атлас назв одягу та взуття середньополіського діалекту Г.Гришашевич та атлас поліського поховального і поминальних обрядів В.Конобродської.

З однієї сторони, в них прослідковуються виразні й стабільні діалектні межі західно-, середньо- та східнополіського діалектів побіля Горині та по Дніпру. З іншої – часто вимальовуються ізоглоси чи пасма ізоглос індивідуальної просторової характеристики, які в наявних атласах не повторюються, не взаємонакладаються і на сьогодні можуть бути інтерпретовані хіба що за принципом „поколотого скла”.

Швидше всього, це лише сучасні контури пасом ізоглос, які будуть виділені та інтерпретовані з часом. Наявні такі ізоглоси і в нашому атласі [3]. Це насамперед вертикальні та діагональні ізолекси правобережжя Дніпра, які, продовжуючись на півночі в говорах білоруської мови, а на півдні – у

південноволинських, об'єднують західну частину середньополіських говірок із західнополіськими цілим рядом спільних лексичних ознак.

Так, для давид – городоцько – корецького пасма характерне розміщення на схід від природних границь – річок Случі, Горині та Стиру, які протікають територіальне варіювання ізоглос в утвореній ними вузькій інтерферентній смузі.

Саме тут проходить розмежування західних і східних назв *'веприк, 'вепрек, 'ваприк, веп'рук, ви-п'рук – ка'бан* 'кастрований самець свині'; *хара'шај, хара'шајник, хара'шалник, хара'ш'етник, хара'шотн'ік – коно'вал, кана'вал* 'людина, яка каструє тварин'. Варто уточнити, що слово *ка'бан* відоме й на захід від ізоглоси як нове (літературне), а іменник *коно'вал* іноді фіксується у західному ареалі із значенням 'людина, яка каструє жеребців'.

Це ж пасмо включає ізоглосу – східну границю поширення прикметників *в'іст'ігова, в'іст'ікова, в'іст'іговиста* 'швидка людина, тварина'.

Із відхиленням до Рівного на південній ділянці проходить ізоглоса, що протиставляє західні говірки східним наявністю – відсутністю назв *'шутка, 'шутта* 'самка барана, вівця'. Вони виділяються на фоні загальнополіських *о'вечка, о'в'ечка, 'вечка, го'вечка, гу'вечка, а'вечка, а'в'ечка, в'і'у'а, а'у'а*.

У склад пасма входить також строго вертикальна ізоглоса, що роз'єднує говірки на захід та схід від неї відсутністю – наявністю лексем *ко'уб, 'ко'убик, 'ко'уб'ік, 'коблик, 'колб'ік* 'шлунок', 'начинений свинячий шлунок', 'перша частина шлунка жуйної тварини'.

Ізоглоси зарічненсько – корецького пасма проходять із північного заходу на південний схід, пов'язуючи діалектну відособленість говірок, розташованих на захід, із середньою течією Случі. На північному заході вони відхиляються від русла ріки й, проходячи прямо чи дещо відхиляючись на захід, перетинають Горинь, Стир та Прип'ять вище місця злиття її з Ясельдою.

Центральна ізолекса пасма є східною границею ареалу активного вживання іменників *'огер, 'огер, 'ог'ір, 'огир, го'гир, го'гер, 'некастрований кінь* поряд із загальнополіськими *жере'бец, жири'бец, жере'бец, жири'бец, жере'б'ец, жер'е'б'ец, жи-*

ри'бац, жер'а'б'ец, жара'б'ец, 'жер'еб, 'жер'еб. Поширення регіональних назв за межами їх основного ареалу носить епізодичний характер.

Специфіку останніх ізоглос пасма становить відхилення до Любешова на північному заході. Це стосується ізоглоси відсутності – наявності назв *ку'р'ін', ку'рин', ку'рен', ку'р'ен'*. На захід від ізолінії вони зустрічаються лише спорадично, здебільшого із значенням 'місце в курній хаті, де горів вогонь', а на схід – 'легка будівля', у значній частині східно-поліських говірок 'стоянка з вогнищем (без будівлі)'.
Дещо далі, до західних кордонів Любешівського району, проходить ізоглоса, яка корелює захід і схід типовими назвами *шпек, шпик, шп'іг, шп'іг, шпег, шпег, шпиге, шп'іге, шп'ігі'і – 'мозок, 'мозак, 'мозки, 'мозк'і, 'мизк'і, маз'ки, маз'к'і, маз'ги, 'мазк'і, маз'ги, маз'г'і, маз'г'і 'кістковий мозок'*.

До Любешова на північному заході та Новоград-Волинського на південному сході відхиляється наступна ізолекса – східна границя номінацій *ма'тер'ія, ма'терија* 'рідина, що є продуктом гниття, запалення тканин живого організму'. Утворюючи на захід від ізоглоси досить однорідний ареал, у південній частині вони вживаються поряд з лексевою *бруд*, що складає специфіку середнього Полісся.

Лише границя західних назв *'палиц'а, 'палиц', 'палит', 'палица, запал'шлас'* 'кобила має охоту до злучання' відхиляється від центру пасма на південно-східному відрізку до Новоград-Волинського, Коростеня та Коростишева.

Далі на схід від проаналізованого, однак паралельно з ним, проходять чотири діагональні ізоглоси столинсько – житомирського пасма. На захід від них уживаються локалізовані там слова *'нентер, 'нентур, 'немтер, 'немтур, 'ментер, 'ментир* 'самець, у якого яєчка чи одне яєчко знаходиться всередині, а не в мошонці' (чи лише такий жеребець, бик); *'мац'ок, 'мац'ік, 'мацак, 'мацко, мац'ко* 'шлу-

нок', 'свинячий шлунок', 'начинений свинячий шлунок'.

Ці ж ареали взаємовиділяються й у плані зворотного вираження: відсутності – наявності іменників *хиб, х'іб, х'еб, хи'бок, х'і'бок* 'хребет у свині', зрідка 'хребет' (спорадично інші значення).

На захід від останньої ізоглоси пасма жир на свинячих кишках називають переважно словосполученнями *'сало с к'і'шок, 'сало от к'і'шок, 'сало с к'і'шеј, к'і'шочне 'сало*, рідше словами *'салник, сал'нец'а, по'салниц'а, за'тоўка, 'затоўка, б'режа*. Таким чином, західний ареал лексично неоднорідний. Однак у цілому він виразно протиставляється останній території, де превалюють слова *о'точини, а'точини, а'точина, а'точ'іни, о'тока*.

По лінії Столин – Словечне – Овруч – Народичі – Радомишль корелюються поліські говірки відповідно на захід і на схід від ізоглос лексичними опозитами *шкурка - н'л'іўка, н'л'еўка, н'л'оўка, пл'Вўка* 'плівка на топлому молоці'; *па'зур, па'з'ор, па'з'ір, па'О'ур, ра'нуз* чи *дра'нуз* (два останні лише вклинюються в ареал вузькою смугою на правобережжі Случі вздовж течії ріки) – *'к'ігот', 'к'іхот', 'кигот', 'кихот', 'кохот', 'кокот', 'копат'* і под. чи лише *'н'угат', 'ногат', н'Лгац', 'к'інец'* 'кіготь кішки, собаки' (в обох випадках наявні окремі факти взаємоперехідності).

Третя ізоглоса пасма, злегка відхиляючись від розглянутих, корелює по лінії Туров – Словечне – Лугини – Радомишль назви для стану кобили 'має охоту до злучання': західні *'палиц'а, 'палица, 'палиц', 'палит', б'јец'а, б'јец'а* – за *жер'еб'ц'ами, за жер'еб'ц'ами, да 'жер'ебоў* і под., рідше *по'л'ўје, па'л'ўје, па'л'ўјет', б'јец'а, б'јеца, 'б'егаје, в о'хот'і, в а'хот'і*.

Таким чином, релевантні за своєю природою західно- та середньополіський діалекти мають у лексичному ядрі ряд номінацій, спільних для західно-поліських та прилеглих до них середньополіських говірок.

Література

1. Ареальные исследования в языкознании и этнографии. – Л., 1977. – 264 с.; див. також: Проблемы картографирования в языкознании и этнографии. – Л., 1974. – 324 с.; Вопросы теории лингвистической географии. – М., 1962. – 254 с.; Українська лінгвістична географія. – К., 1966. – 152 с.; Проблемы сучасної ареалогії. – К., 1994. – 344 с.; Діалектологічні студії. 6. Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації: – Львів, 2006. – 432 с.
2. Євтушок О. М. Атлас будівельної лексики західного Полісся. – Рівне, 1993. – 134 с.
3. Куриленко В. М. Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах. – Глухів, 2004. – 260 с.
4. Куриленко В. М. Принципи укладання Атласу лексики тваринництва у поліських діалектах // Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти. – Глухів, 2005. – С. 37–40.
5. Никончук М. В. Лексичний атлас правобережного Полісся. – К.; Житомир, 1994. – 418 с.
6. Омельковець Р. С. Атлас західнополіських назв лікарських рослин. – Луцьк, 2003. – 132 с.
7. Tarnacki I. Studia porównawcze nad geografia wyrazow: (Polesie – Mazowsze). – Warszawa, 1939. – 101 s. + 185 map.